

A MAGYAR SZEMÉLYISÉGRE SZABOTT NEVELÉS ÉS SZÉCHENYI NEVELŐI ZSENIJE.*

(Első közlemény)

I. Zseni és magyar zseni.

1. Széchenyi nem volt *rendszeres* kutatója egyetlen szaktudomány végső alapjainak és elméleti felépítésének sem, még a gazdaságtannak sem, a politikának sem, természetesen a neveléstannak sem. De tanításaiban *bennerejlik* egy mély és igaz — és meglepően egységes — *rendszeralap*, éspedig a *legkülönbözőbb* elméleti és gyakorlati probléma-területeken. Széchenyi tanainak végső és mély rendszer-alapjait *máig ki nem bányásztuk* eléggé. Ha e mélyen rejtőző kincsből az 1941-iki Széchenyi-év új értékeket fog felszínre hozni, meggyőződésünk, hogy ez hatalmas értékű szolgálattal segíthetné előre az egyetemes emberi szellem sajátosan *magyar* színezetének szabadabb és teljesebb kibomlását, a teljes kibontakozottságra *máig* el nem juthatott *sajátosan magyar szellemiségnek* öntudatosabb, biztosabb, diadalmasabb lendületű kiteljesedését, — hogy hatékonyabban, áldásosabban termékenyítse meg a magyar *gyakorlati* életet is.

A mondott alaptény az érdekes problémák egész sorát vetíti elénk. Csak kettőre keresünk most feleletet: 1. Hogyan lehetséges, hogy az élet és a tudományok fejlődésével a minden ízében *gyakorlati* beállítódású Széchenyi tanításainak *elméleti* értékét is egyre csak *növekedni* tapasztaljuk, e tanításokban nemcsak gyakorlati, hanem tudományos, sőt bizonyos tekintetekben egyenesen *jelölő* vonatkozásokban is¹ egyre újabb és újabb *értékeket* fedezünk fel, éspedig — amint mondottuk — a *legkülönbözőbb* emberi élet- és tudományterületeken? A kérdésre egyetlen szóval, egyetlen jelzővel felelünk: Széchenyi *zseni*, lángelme volt. A zseni pedig, a *valóban* zseni soha sem *szükkörű*: minden igazi lángelme — szellemének *nagyobb egyetemessége* által — *több* irányban képes rendkívüli teljesítményekre, hiszen másoknál kötetlenebbül, mintegy »autonóm«-abb szellemmel, eredetibben, másoknál mélyebbre és gazdagabban lát. Mert *igazat* lát: igaz lényegeket, mélyről felfogva és nagyszerűbb összefüggésekben. Így egy Michelangelo, egy Lionardo da Vinci, egy Goethe, de egy Zrinyi Miklós is, vagy egy Bolyai János, vagy egy Széchenyi is. Az igazi zseninek *lényege* — egész sor egyéb, benső feszültségi, energetikai, érzelmi,

* Előadás a Magyar Paedagogiai Társaságnak 1941. november 15-én tartott felolvasó ülésén.

¹ Ezuttal a kérdés nem foglalkoztathat részletezően, de tanulmányunk végén röviden visszatérünk reá.

törekvéses és akarati, sőt morális jegy mellett — egy *általánosan magasrendű értelmiség*, amelynek középpontjában — amint tisztázhattuk¹ — bizonyos »általános« értelmi képességek rendkívüli értékét fedezzük fel, így főleg a *lényeglátást*, a *mélyebb* alapokból való megértés képességét, a *magasrendű szintézisben* áttekinthető egybefogást. Ezek nélkül »zseni« nincsen, ezek nélkül legfeljebb szűkebbkörű *speciális tehetségek* lehetnek. Ezért van, hogy ha — az e névre valóban méltó — »zseni« nyúl valamely problémához, szinte *bármely* területen, (ahol csak valamelyes, a legnélkülözhetetlenebb tájékozottsággal rendelkezik): újat, helyesebben *eredetit* fog adni, mélyről és mások előtt addig rejtett összefüggésekben fog látni tudni, — tevékenykedjék akár a művészi, akár a tudományos, akár a gyakorlati (pl. politikai vagy kereskedelmi, stb.) életben. Különös elégtételünkre szolgál, hogy ezt a felismerésünket, már 1938-ban, épen Széchenyivel kapcsolatban magáévá tette a nagyhírű agyanatómus és pszichiáter, Schaffer Károly professor; aki egyik Széchenyi-tanulmányában a következőket írja: »A fantázia lényegében véve az agyvelő társító működésén alapszik, persze, mint legmagasabbrendű, illetőleg »felsőbbrendű irányítottságon« nyugvó asszociáció (Boda I.), melynek segítségével — mint fentebb mondtuk, — új értékek, új megismerések, új meglátások alakulhatnak ki; helyesen mondja Boda István, »a zseniális képzelet csak olyan lehet, amelyik lényegek, mélységek, értékes átfogó szintézisek megragadásához, illetőleg kialakításához, igazságfelismerésekhez segíti az egyént.« Nos, Széchenyi volt az, aki a régi rendi Magyarországra nézve alapvető reformokat hangoztatott; Széchenyi volt az, aki a M. T. Akadémia megalapításával Magyarország tudományos felemelkedését lehetővé tette és a Lánchíd megépítésével a mai világvárosnak, Budapestnek alapját vetette meg; mindezek alapján nem szorul bizonyításra, hogy Széchenyi alkotásai Magyarországra nézve ennek modern jövőjét megalapozó nagy tettek voltak, melyek nélkül nincs mai Magyarország. Ezekhez az alkotásokhoz szárnyaló, de egyúttal a mélységbehatoló és lényegi, a jövőbe tekintő elgondolás kellett és így joggal mondtam Széchenyiről, hogy ő a fantázia zsenije volt.«²

Schaffer Károly hivatkozása szinte morális kötelezettségemre is teszi, hogy e Széchenyi-évben én magam is tüzetesebb vizsgálat alá vegyem Széchenyi zsenialitásának kérdését, — már csak azért is, mert a Schaffer-akta konkrét megfejtést (Széchenyi a »fantázia zsenije«) nem igen tudnók megegyeztetni épen azzal a zseni-elmélettel, amelyre pedig maga Schaffer is, hivatkozásában, támaszkodik. (Hiszen nyilvánvaló, hogy Széchenyit sem *maga a fantázia* avatta zsenivé, hanem az a *mélyebb értékű szellemiség*, amely ezt a fantáziát mint a *magasabb rendű irányításnak engedő társító eszközt* Széchenyi esetében is magasabbértékűen (»felsőbbrendűen« — amint Schaffer maga is idézi) *irányította*, amely ezt a fantáziát

¹ V. ö. a szerzőtől: *A zseni lélektanához*. (Magyar Pszichológiai Szemle, 1932, és a Magyar Pszichológiai Társaság Közleményei, 5. sz.); *Pour la solution du problème psychologique du génie* (Journal de Psychologie, 1934); *L'uomo di genio come problema psicologico* (Rivista di Psicologia, 1936.)

² Schaffer Károly: *Széchenyi lelki világa* (Magyar Szemle, 1933.)

»lényegek, mélységek, értékes átfogó szintézisek megragadásához, illetőleg kialakításához, igazságfelismerésekhez« vezette.)

Széchenyi zseniálitásának kérdése azonban, természetszerint, nem ezen a helyen kívánja tüzetesebb megvilágítását. Ezúttal csak egyetlen vonatkozásban kívánok utalni Széchenyi zseniálítására: rövid utalásokkal szemléltetni szeretném, hogy Széchenyi zsenijének világsága hogyan sugárzik e nagy nemzetnevelőnek épen *nevelés-tani* vonatkozású tanításaiban is.

2. Széchenyi tehát azért volt képes egyre *több* területen is rendkívülit alkotni, mert »zseniális« elme volt. De fel kívánjuk vetni azt a kérdést is: Hogyan értelmezhető, hogy Széchenyi a maga sokféle tárgyú gondolatainak, tanításainak végső alapjait, a mélyükön rejlő elméleti magot nem fejtette ki valamely *legmélyebbről tudatosított* megalapozású, öntudatosított és igazolt elvi rendszerben? E kérdésre kettős választ adhatunk: egy *egyetemes* értékűt és egy sajátosan magyar vonatkozásút.

a) A zseni általában *többet*, mélyebb értéket jelent nemcsak annál, amit belőle a *kortársak* rendszerint megláthatnak, de *többet*, mélyebb és esetleg egyenesen más értéket is jelent, mint amennyit *saját maga* képes felismerni és tudatosítani a maga teljesítményeiben. Az érték — mint objektív fennállás — független (szubjektív) felismertségének és tudatosítottságának, vagy akár *igazoltságának* fokától; nagy mértékben független ettől még a *szellemi* érték is. Ezért a zseni *természetesen* előtte jár nemcsak a *kortársak* ítéletének, hanem rendszerint előtte jár mintegy a *saját* maga önmagáról alkotott ítéletének, önmaga és alkotásai súlyára és értékére vonatkozó tudatosítottságának is. Szabad legyen két jól ismert irodalmi példára hivatkoznom: az egyik az *egyetemes* világirodalom egyik csodája, a másik épen a *magunk* irodalomtörténetéé (és egyúttal ez is a világirodalomé). Az egyik *Shakespeare*, a másik *Arany* János. Aki tudja — és minden orvos tudja és ma már minden pszichológus is tudja —, hogy a pszichiátriai és a lélektani *tudományos* szemlélet csak milyen későre, voltaképpen csak a XX. század fordulóján és azután vált képessé a lelki megrendülések kielégítő lélektani értelmezésére, az méltán szemlélheti különös csodálattal a shakespearei tragédia-hősök lelki megrendülésének biztos és igaz rajzát és, ha egyúttal magyar, büszkén mutathat rá arra a biztos és mély értékű motivációra, amellyel Arany János rajzolta meg a maga balladahőseinek nagyszerű lélektani igazságú benső megrendüléseit. Amint ezt másutt, (1927—29)¹ kimutathattuk, az aranyi balladahősök lelki megrendülésének rajzát nemcsak Arany János kora, de még a következő évtizedek elemezői (így *Jancsó* Benedek) sem voltak és nem is *lehettek* képesek minden alapvető tekintetben és némely konkrét részletében helyesen értelmezni és igazolni. Azt azonban mégis minden ép lélektani érzékű műbíráló érezte, — mint ahogy a még sokkal régibb Shakespeare-tragédiák tébolyodottjainak rajzában is

¹ *Arany* János »különös természete« és az *Arany*-balladák megrendült lelki hősei. (Egyet. Philol. Közöny, 1927.—28—29. évf.) c. tanulmányunkban.

érezte, — hogy ezek a lélekrajzok igazak. A rajz nagyszerűsége mindenkit lenyűgözött, habár a rajz igazságát tudományosan igazolni a kor tudománya nem volt még képes, nemcsak Shakespeare, hanem még Arany idejében sem. Természetes, hogy Arany vagy Shakespeare maguk nem is próbálkoztak az igazolással. Adták ahogyan ők elképzelték a dolgot: és éppen zsenialitásuk tette, hogy úgy képzelhették el, a maguk lélekbe olvadó és átérző mély *intuiciós* megértésével, ahogy az a való élet igazsága szerint *tényleg* történhetik, úgy ahogy rajzuk igazságát későbbi korok tudománya tudatosan is felismerni és tudományosan igazolni képessé vált. Széchenyi tanításában — ezek legmélyebb alapjaira vonatkozóan — hasonló a helyzet. A zseniben nem a *tudatosított*ság és az igazoltság, hanem az *igazság* a lényeges. Alkotásának igazsága maga a zseni előtt is tudatosítatlan maradhat, a lényeges csak az, hogy amit teremtett, igaz legyen, mély legyen, nagyszerű legyen. Vajjon megfeythetetlen csoda-e, hogy a tudomány esetleg csak századok múlva tudja igazolni azt, amit a zseni mély és igaz *intuiciója* olyan mélyről és igazán megértett? Nem csoda: mert a »csodát« megfejtik az értelmi és általában a szellemi érték valódi mibenlétére vonatkozó újabb lélektani felismerések: az értelmi (és általában szellemi) munka igaz értékének lényege nem a pontosan öntudatosító, igazoló, elemző, következtető »*logikus*« *gondolkodó* munka, hanem az intuitív *megértésnek*, belátásnak lényegét (mélyről és nagyszerű összefüggésekben) megragadó igazsága. A logikus tudatosítás, igazolás és kibontakoztatás csak *eszközi* érték, bármily hatalmas érték. Az igazán lényeges értelmi érték a »*megértés*«, a belátás *igazsága*, nem pedig az igazság logikus *igazoltsága*, bármennyire is egyedülállóan nagyjelentőségű eszköze a logikus »*gondolkodás*« mind az igazolásnak, mind pedig — feltételezve az igaz előfeltételekből való kiindulást — az új igazságokra elvezethető következtetésnek.¹

b) De a feltett kérdésben egy második, kiegészítő feleletet is adhatunk. Ez így hangzik: Széchenyi azért sem tudatosította mélyebbről és azért nem foglalta rendszerbe a maga gondolatvilágának legmélyebb alapjait, mert nemcsak zseni, hanem — e vonatkozásban is — egyuttal sajátosan *magyar* zseni volt. A zseni sem *általános* ember: »általános ember« az élet konkrét valóságában egyáltalában nincsen is. Széchenyi — mint egyéb tekintetekben is — értelmi jellegzetességei tekintetében is sajátosan magyar. Ezt tanulmányunk következő részeiből jobban át fogjuk tudni érteni. Egyelőre csak annyit kívánok hangsúlyozni, hogy a magyar értelmiség számára az elvont alapok, elvek, tételrendszerek világa nem önmagáért, mintegy »*l'art pour l'art*« fontos: csak annyiban fontos, amennyiben a *gyakorlati élet*, a valóságnak életfeladata éppen megköveteli tudatosításukat, tisztázásukat. Mert hiszen, másfelől, az igazi magyar probléma mindig a *realitás* és pedig igazában a *cselekvő* életvezetés realitása — és legfeljebb

¹ E kérdésekkel részletezőbben a következő tanulmányban foglalkoztunk: Az *értelmem funkcionális és minőségi lényege, szerkezete, kísérleti vizsgálata*. (Mitrovics-émlékkönyv, 1939. és Uj Élet Felé, 5. sz.)

játékból vagy súlyos csalódások esetében, kárptólásul, fordulunk az ábrándozás illúzió-világához. Azok az alapok, amelyekre Széchenyi kifejezetten is támaszkodni szokott, olyanok, amelyek előtte (— és meggyőződése szerint minden józan értelmű és nemesen jószándékú magyar előtt —) *eleve* és *nyilvánvalóan* (evidensen) igazak; — ugyan, mire való is volna, feleslegesen, több szót vesztegetni rájuk?! Csak azért talán, hogy *elvontságokból rendszert* csináljon, minden gyakorlati haszon, belőle levezethető és hasznosítható szabály vagy tanács lehetősége nélkül? Ez nem magyar lelki szükséglet. És ezért a magyar Széchenyi csak annyi elméletet ad, amennyi gyakorlati célú munkájához szükséges; több nem érdekli, és a magyar »reformerek« szívesen átengedik másoknak, esetleg idegeneknek a pusztá elvontságokból formálható *Part pour Part* gondolatrendszereket. A magyar probléma: a *valóság*, amely tényleg rendkívül előkelő helyhez jut Széchenyi gondolatvilágának egészében és Széchenyi minden írói és gyakorlati munkásságában. Amint Imre Sándor is hangsúlyozza: »Ez elméleti rendszer minden elvet jelentő porcikája gyakorlati, való alaptól színezett.« Széchenyi szerint »A való az emberiség egyetlen egy célra vezető kalauza«. »Aki a valótól irtózik, önmagát csalja vagy engedi, hogy megcsalják.«¹ — Felesleges talán hozzátennem: a valósághoz való ez a ragaszkodás épen úgy magyar vonás Széchenyiben, mint a végső — önmagukban is evidens — gondolatalapok elvont levezetésétől, feleslegesnek érzett mélyebb igazolásától, rendszerezésétől való tartózkodás.

3. Hogy Széchenyi zsenijének épen a *nevelés* kérdéseivel szoros kapcsolata kell, hogy legyen, eleve is várható. Hiszen Széchenyi egész munkássága: lényegében egy páratlanul hatalmas nemzetnevelő munka. Rendkívül érdekes kérdés tehát: ez a rendkívüli elme, ez a csodálatos magyar zseni *milyen végsőbb alapokra* építi fel a maga nemzetnevelő gyakorlatát és neveléstani vonatkozású tanításait, és *milyen értékűek* azok az alapok, amelyeken nemzetnevelő gyakorlata és nevelési nézetei voltaképpen felépülnek? E tanulmányunk nem célja, hogy Széchenyi neveléstani nézeteit általánosságban tüzetesen megvilágítsa. Ez a munka egyébként, bátran vallhatjuk, a maga egészében már *szükségtelen* is: annak ítélhető egyszerűen azért, mert azt egy magyar pedagógus már *elvégezte*, elvégezte pedig Széchenyihez és az ügy nagy fontosságához méltó módon, alapvető értékűen: Imre Sándornak Széchenyi nevelési nézeteiről írt nagyszerű munkájára gondolok.² Ma, amikor különösen *lélektani* és egyúttal neveléslélektani ismereteink jelentősen továbbfejlődtek és mikor különösen gazdagabbakká és mélyebbekké váltak a magyarságra és itt is a *magyar személyiségre* vonatkozó ismereteink, egyfelől csak még jobban tudjuk értékelni Imre Sándor vizsgálódásainak állandó értékű megállapításait, másfelől sok *újabb* érdekességet is fedezhetünk fel Széchenyi tanításaiban.

¹ Imre Sándor: *Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről* (1904.).

² L. az előbbi jegyzetet.

II. a) Egyéni nevelés; a magyarságra szabott nevelés.

1. A nevelés röviden: egy *szellemi* tényezőnek, a nevelő személyiségnek közvetlenül mindig emberi *lelkiségre*, t. i. a nevelő személyiségre gyakorolt. értékmegvalósításra törekvő irányító és fejlesztő befolyásolása. E meghatározás kifejtése és egyes jegyeiben való tüzetesebb értelmezése ezuttal nem foglalkoztathat.¹ Elég, ha azt hangsúlyozzuk, hogy minden nevelés szellemiségből (illetőleg szellemiséget megnyilatkoztató lélekből) eredt és *lélek által átvett*, az átvevő lelkiségtől átszűrt és *tőle* függően is így vagy úgy alakuló eredményű befolyásolás. Így van ez még a test »nevelés«-énél is; még pl. a vezényszóra történő legegyszerűbb gyakoroltatás esetében is, ahol a nevelendő diák vagy katonára részéről a vezénylőre irányított *figyelemnek* összpontosítása, a hallott vezényszó értelmének *megértése*, a megértett vezényszó tartalmának benső *magáévá tétele* és a parancsnak engedelmeskedni kész *beállítódás*, sőt a parancs kívánt formájú, tempójú, stb. *végrehajtásának* tudatos, akarati szándéka, a tényleges megvalósítás *képessége*, stb. előfeltétele a megfelelő testmozgásnak.

2. A nevelés tehát mindig *lélekhez* fordul. Am soha nem egy általános lélekhez, hanem mindig *egyéni* lélekhez és rajtuk keresztül — mindig az egyéneken át — embercsoportokhoz, tömegekhez, akár egész nemzetekhez. *Széchenyit* olvasva azonnal feltűnhetik egy tőle állandóan hangoztatott alapelvnek mély igazsága: *Széchenyi* állandóan az *egyéni*hez fordul, a nevelendőnek² egyéni sajátosságaival számot vető vezetést és nevelést szorgalmazza. *Imre Sándor* is kiemeli *Széchenyi* nézeteinek ezt az erősen »egyéni«³ individualizáló jellegzetességét. *Széchenyi* magyar nevelői eszménye: »nemzeti nevelés az egyének elismerése alapján«, »egyéni nevelés a nemzet érdekében«; e nevelés lefolyásában egyéni, hatásában pedig általános nemzetnevelés. — Az *Imre Sándor* által ily tiszta világossággal hangsúlyozott tény egy újabb szempontból is értelmezve, könnyű felismernünk, hogy *Széchenyi*nek e nevelői beállítódásában voltaképpen szintén egy *magyar* lelki jellegzetesség is tükröződik: *Széchenyi* azért tudja ilyen határozottan hangsúlyozni az egyéniség értékét, mert maga is magyar, akire magára is jellemző a magyar individualizmus sajátos, büszke, de morális vonatkozásoktól is gazdagon színeződő »autonom súly«, *Széchenyi* szavával: »pondus«-a.

3. De menjünk még egy lépéssel tovább ezen az úton. A pontosabb lélektani személyiségvizsgálatok határozottan rávilágítanak arra is, hogy egymástól mennyire *élesen* eltérő, más és más lelkiségűek a különböző emberi *közösségek*, fajták, nemzetiségek és nemzetek is. *Széchenyi* valósággal megdöbbentő határozottsággal, szinte »halálosan«⁴ biztosan lát e kérdésben. E különbségekről

¹ Részletezett kifejezését adja *Neveléstani alapkérdések I. c.* tanulmányunk. (Nevelésügyi Szemle, 1941. 9—10. sz.)

² Természetes, hogy ma hangsúlyoznunk kell a *nevelő* egyéni sajátosságainak megfelelő nevelés követelményeit is.

úgy ítél, hogy »A nemzeti szellem és saiatáság... olv élesen különbözö, hogy annak bebizonyítására, úgy hiszem, szót veszteni kár, mert azt kiki kézzel jöghatja.« (1857, a döblingi szatirában) Ahogy az ozmán, angol, francia, orosz lelkiséget, a magyar, sváb, tót, oláh, rác parasztot elkülöníti, ahogy a muszka és francia katonát, az angol tengerészt, a német tudóst jellemzi, vagy ahogyan a cseh furfangot bemutatja, ahogy még az asszimiláció kérdéseiben is itt-ott szól stb., időt álló értékü.

Széchenyi egyik legeslegnagyobb értéke neveléstani szempontból annak mély belátása, hogy a *különbözö nemzeteket, népeket és fajtakat a maguk külön-külön lelkisége szerint* kell vezetni, irányítani, nevelni. »Általános« ember az élet valóságában, mondtuk már, nincsen és uralkodják bár *mindmáig* tényleges nevelésünkben sok tekintetben az a szellem, amely egyformán ugyanazon a módon kívánna nevelni magyart és szlovákokot, németet, románát, szerbet, zsidót és í. t., e máig elható beállítódással szemben Széchenyinek *minden tanítása* pontosan a *magyar* lelkiségre (és pedig épen és csak a *biológiai* leszármazás szerinti magyar lelkiségre) szabott, erre szabott még pl. a magyarnak való reformok kérdésében is, vagy az olyan *apró* és jellegzetes részletekben is, mint pl. annak a magyar sajátosságnak, ha szabad így mondani: nevelői kezelésében, hogy a magyar ember nem nagyon szeret fizetni. A magyar Széchenyi a *magyart* és épen a *fajta* szerint is magyart akarta nevelni: az ő *igazi* problémái mindenütt *csak* ennek problémái voltak.

II. b.) Értelmi nevelés és igazságoszmény.

1. Széchenyi szellemének eredetisége és magyarsága ime már az eddigiekből is sajátosan értékes tanításokban bontakozik elénk, neveléstani vonatkozásaiban is. Még világosabban fogunk látni e kérdésben, ha a Széchenyi-tanítások nevelői vonatkozásainak elvileg talán legalapvetöbben és legközpontibban jellegzetes jegyeit keressük. A *legjellegzetesebb* ilyen jegyet magunk az értelmi nevelés jelentőségének hangsúlyozásában és az igazságoszménynek Széchenyi tanításaiban oly rendkívüli fontosságú, középponti szerepében látjuk. Miért fontosak ezek a problémák? Egyik 1933-ban megjelent tanulmányunkban (*Az értelmi nevelés feladatairól*) írtuk: »Azt szokás mondani: a mai iskola az »értelmi nevelés« *kizárólagossága* vagy legalább túlsúlya miatt »nem ér rá«, hogy megfelelelő érzelmi, akarati, jellemnevelést adjon. Durván — és igen mélyről — tévedö közhely ez... több joggal mondhatnók ez állításnak bizonyos tekintetben ellenkezöjét: minden más magasrendü eszményt (a jót, a hazafiasat, a szociálisat, a vallásosat, a humánusat, a szépet és í. t.) *tisztábban, életeres-melegebben és mélyebbről*, a konkrét élet tényeiben hasonlíthatatlanul *többször példázva és jobban elemzétten* hozza a növendékei lelkéhez közel az iskola, mint épen az igazság eszményét, és semmit nem *fejleszt*, nem »nevel« *kevesebb* gondnal, kevesebb *öntudatos* világozással

¹ Megjelent: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1933.

és tisztasággal, mint épen az értelmet... Mert az értelmi nevelés: az értelmi *képességek* öntudatos, rendszeres, gondos, tisztaelvű *fejlesztése* és az *igazságra való beállítódás* kifejlesztése; — de vajjon ismerjük-e jól csak magukat az egyes értelmi képességeket is és teszi-e vajjon az iskola életes eszményévé növendékeinek az igazságot? Helyes értelmi *nevelést* a mai iskola csak úgy nem, sőt *még kevésbé* ad, mint helyes értelmi vagy akarati vagy jellemnevelést, mert az utóbbiakat, ha nem is rendszeresen és nem is mindig a kellő öntudatosítottsággal, de állandóan, gyakoroltatással, történeti példákon való elemzésekkel és a nevelő *személyes példájával* is szolgálja. Ám a valóban értelmi *kiműveltség* a mai iskola tanító (még inkább: tanultató) munkájában szinte-szinte csupán magától, többé-kévesbbé esetlegesen, csak szerencsés esetben kifejlő melléktermék, holott azt főtermelvénnyé, illetőleg legalább az egyik főtermelvénnyé kellene tennünk: mert a »kiművelt emberfő« *több*, sokszorosán — bár matematikailag ki nem fejezhető sokszorosossággal — több, esetleg *végtelenül* több, mint bármi nagy ismerettömegnek felszines fejbene-bírása. A mai iskolában *teletömött* fejnek legbenseje sokszor igen üres.« Tegyük még hozzá a fentiekhez a következőket is: »Az első pillanatra meglepőnek tetszhetik, de talán joggal kockáztatható meg az a véleményünk, hogy legalábbis a »*nyugati*« kulturának mindegyideig csak *egyetlen* igazán hatalmas értelmi nevelője volt; nem az újkorban, nem is a középkorban, de abban az *ókorban*, amelynek valódi lényegeket lázasan és *becsületesen* kereső mélységét emberi korszak még nem érte utol: a görög ókorban. Ez a nagy értelmi nevelő *Sokrates* volt... Sokrates egészen páratlan történeti egyszerűségű, azóta soha még nem ismétlődött nevelői *títka: értelmi nevelésének egyedülállósága*... Sokrates volt az, aki ezt a nagyszerű fegyvert, az értelmet az *egyetlen méltó céljához* kapcsolta: az *Igazság* feltárására és bizonyítására képes eszközüül használta fel és vele mint a dolgok *egyetlen* lényegének, mélységének, igazságának feltáró eszközével ismertette meg és tanította meg bánni tudni tanítványait. A görög szofisztika értelmi játékát Sokrates nemcsak az élet *valóságába*, de az élet *igazságába* is belekapcsolta, az üres játékból kiemelte és ezzel lehetővé tette egy oly szellemi felemelkedésnek hirtelen kibontakozását, amely az emberiség történetében mindmáig példa nélkül való. A sokratesi gondolkodás-iskola történeti egyszerűsége, sajnos, nem ismétlődött meg sem a középkorban, sem az újkorban. És a ma filozófusa nincs egy Platon és egy Aristoteles kedvező helyzetében: az ő számára nem adatott és az ő értelmét nem fejlesztette ki az értelemnek hasonló nevelője, neki az értelmi nevelést magától kell megejtenie. És mert talán épen *ez* a nevelődés minden önlegyőzés-féleségnek a *legnehezebbike* (— mert hozzá le kell győznünk mind a kényelmet és az egoizmust, mind az érzelmi gátakat, mind a környezet és a tradíció gátjait, és úrrá kell válnunk az akaraton is, hogy semmi mást ne szolgáljunk, csak az Eszményt —), ne csodálkozzunk azon, ha a legdivatosabb, vagy a leghatásosabb modern filozófusok rendszereiben és szemléleteiben is gyakran találunk ugyanolyanfajta, sokszor durva

értelmi botlásokra, mint amilyenekkel a közönséges-normális felnőttekkel végzett kísérleti vizsgálataink során találkozunk.» (21—22. lap.)

2. Kell-e vajjon e ponton, kérdezzük, részletezően utalni Széchenyi tanításaira? Bizonyára nem. Mindenki tudja, hogy milyen alapvetően és középpontian fontos helyet foglal el Széchenyi tanításaiban épen a »*kiművelt emberfő*« eszménye. Megszámlálhatatlanul sok idézettel bizonyíthatnók Széchenyi helyes és mély belátását. Gondoljunk a »közértelmesség« (»közintelligencia«) fontosságáról vallott nézetekre: ez az országok egyedüli boldogság-élve, hiszen az értelmi súly erő és az erő boldogság; az »okos« nagyobb súlyt jelent az erősnél is. Az *emberi ész* »az Isten legszebb ajándéka« és í. t. Imre Sándor is kidomborítja, hogy Széchenyi szerint az előmenetelnek, stb. »legmélyebb talpköve, amin kezdeni kell s ami előtt minden egyéb haszontalan: a nemzeti értelem lehető legnagyobb kifejtése. Ezzel minden kivihető, nélküle semmi, ez mindennek kútfeje, ebből fakad nemzetiség, honszeretet, közlélek, polgári erény, közboldogság és nemzeti dicsőség.« A magyar közértelmesség a legbiztosabb és legtartósabb alapja a magyar gazdaságnak is. A hátramaradás oka az értelmi erő és a nemzetiség fejletlensége. Minden egyéb csak ebből származik (id. m. 34. l.) Vajjon csodálkozhatunk-e rajta, ha Széchenyi arra is képes, hogy még a keresztyénséget is nem az érzelem, a szív vallásának, hanem az értelem vallásának mondja? Csodálkozhatunk-e rajta, ha a *józsanság*, a *józan bölcsesség* szempontjai olyan rendkívüli állandó szerephez jutnak fejtegetéseiben? Előre kell nézni, nem hátra; az okosság és bölcsesség az életrealóságban van, amely falun és városban egyformán feltalálja magát és helyesen alkalmazkodik; az újnak és réginek, magyarnak és nem magyarnak ellentéteit az ő bölcs józsansága elsimítja: egyik is, másik is lehet jó is, rossz is. Józanul rakott alapra kell építeni, józanul kell itélnünk és cselekednünk »mint férfiak«-nak (nem mint gyermekeknek). Könnyen érthető, hogy miért tulajdonít Széchenyi is olyan rendkívüli fontosságot az *ítélő erőnek* (szemben különösen az emlékezettel, de még a képzelőerővel is) és miért tör olyan határozottan lándzsát a *sokat* tanulatás, a ma divatos, de mégis kevésbé sikeres hatású szóval, a *túlterhelés* ellen: a sok megtanított ismeretanyag az ítéleterő fejlesztésének határozott kárára van — vallja — (kissé túlzottan is) —, és mai szemmel nézve valósággal *meglepően kevés* az az ismeret-anyag (és az a *tantárgyszám* is), amelyet Széchenyi az iskolák számára ajánl. Ebben a beállítódásban — különösen ha az egyéni »*pondus*« rendkívüli értékelésére is gondolunk — természetes, hogy Széchenyi a helyes *önismeretnek* jelentőségét is éles határozottsággal hangsúlyozza, az önismerettel egybekapcsolja azonban a közeli és távolabbi környezet és a tekintetbe veendő egyéb körülmények ismeretét is, hogy mind e tényezőkkel okosan számolva vezethessük életünket. (Imre Sándor is megfelelő hangsúllyal domborítja ki Széchenyi tanításaiban az önismeret nagy jelentőségét.) Nagyon érdekesek az *értelem* és a *szív* viszonyával foglalkozó gondolatok; elég legyen egyelőre csak egyetlen idézet: »Az észnek is külön

működési köre van, a szívnek is», de »az országzásban egyedül az észnek szabad működni, a szívnek ellenben jóra, nemesre gerjesztésen kívül még moccani sem. Ebből áll az egész» (t. i. az országzás módszer). Az érzelmi nevelés a *kis*-gyermeknél fontosabb: amint az értelem fejlődése azonban lehetővé teszi, át kell adnia a vezetőszerpet a józan, okos, bölcs értelemnek. »Jaj és kétszerte jaj... azon egyénnek és... nemzetnek is, mely férfiúkorba lépén, mikor az értelem uralmának kellene kezdődnie, még mindig szíve andalgásai után indul, ... Mindennek megvan célja és iránya, és az értelemnek kell parancsolni. Ennek a kettősségnek éles hangsúlyozásában odáig megy Széchenyi, hogy néha egyenesen a »hideg ész« kifejezéssel illeti az értelmi józanságot: »a szívnek országzásban más szerepet nem szabad játszani, mint javasloít, felbuzdítóit, és egyedül a hideg észt illeti a kormányzás«. Pedig ez a Széchenyi-dicsőítette józan, okos, bölcs értelem lényege szerint egészen más, mint a »hideg« ész. Nála az »ész« az értelmesség: a »nemes« érzületű és hevületű férfiasan komoly léleknek minden nemesre, a hon emelésére és az állandó tökéletesedésre irányuló józan és emelkedett szellemű bölcsességét jelenti, amint ezt az a (Széchenyinél eléggé ritka) tény is bizonyítja, hogy nála épen az értelem szerepére irányuló gondolatok tekintetében egy sajátosan elmélyülő fejlődést is találunk — a mondott irányban. (Voltaképen itt sem a *végző belátás* fejlődött, — az kezdettől fogva mély —, de mélyült a szubjektív *tudatosítás* és érdekesen változott a szó-használat.) Míg eleinte rendszerint az »ész«-ről beszél Széchenyi (vagy legalább differenciátlanul használja az ész, okosság, stb. kifejezéseket), később már — rövidnek látszó átmenet után — élesen elkülöníti az *észt* és az *okosságot*, hirdetve például, hogy a magyarfaló *Bach* igen »esz« bár, ám egy szemernyi »okosság« nem volt benne, hogy szerinte a nagy *Napoleon* is, bár igen eszes, de nem okos ember volt, és — hogy hazai példát vegyünk — Széchenyi szemében természetesen *Kossuth* is »ragyogó eszességű« férfiú, de az okosságnak híjával. Ki hát az okos ez elmélyültebben tudatosított Széchenyi-felfogás szerint? Az, aki se nem pusztán a »légben nyargal« (mint pl. *Kossuth*), se nem a »földön csúszik«, mint a pusztán anyagiás, szűkkörű, önző, stb. számító értelem. Mert Széchenyi egyformán elítéli az üres fellengzést és ábrándot, valamint a hidegen anyagiás számítást: az igazi okos, vagyis bölcs ember, akinek az értelme »nagyobb súly«, mint az erősnek ereje, bölcsen megegyezteteti a kettőt (hozzátehetnök — ha nem is talán Széchenyinek e ponton használt *szavaival*, de nyilván Széchenyi igazi szellemében —: megegyezteteti a legnemesebb *közösségi, nemzeti, általános emberi* értékcélok, az állandó egyetemes *fejlődés és tökéletesedés* érdekében és javára). Magától kínálkoznék az egybevetés *Madáchnak* (— szintén annyira magyar —) különbségtevésével *Lucifer* hideg értelme és a *természetes bölcsesség* között, de ezt az egybevetést e helyen talán mellőzhetjük.¹

¹ Az Ember Tragédiájának erre vonatkozó felfogását l. részletezőbben: »*La Tragedia dell'Uomo*« ed il problema della felicità c. tanulmányunkban (Corvina. 1924.).

3. Ha azt kérdezzük: milyen *eszményt* állítsunk most már a Széchenyi által is ennyire fontosnak ítélt értelmi nevelés elé?, ezzel a szóval felelhetünk: az *Igazság* eszményét. Miért vajjon? E ponton szabad legyen újra idéznünk az értelmi nevelésről írt, már említett tanulmányunkból: »Az az értelmi beállítódás, amelyre az értelmi képzésben sajátosan törekednünk kell, amelynek célját soha szem elől téveszteni nem volna szabad, nyilván aligha volna egyébként megjelölhető, mint sajátmagunknak az *Igazság* eszményére való beállítódása és növendékeinknek is az *Igazság* eszményére való beállítása. De vajjon melyik az az iskola, amely az *Igazság* eszményét valóban úgy állítaná növendékei elé, hogy az *személyes problémájukká*, hogy *életproblémájukká* válják? Márpedig a nevelést *eszmény* kell hogy irányítsa: az értelmi nevelést pedig más saját eszmény nem irányíthatja, mint az igazság eszménye. Erre az eszményre épen úgy kellene nevelnie az iskolának, mint pl. a jónak vagy a hazafiasságnak eszményére. Az értelmet *helytelenül* nevelő iskola helytelen életbeállítódásra nevei az egyént: felszínességre, hazug biztosság-érzésre, és hamis öntudatra, komolytalanságra, önmaga és mások megtévesztésére, sőt tudatos vagy öntudatlan korrektség-hiányra, ... Am az igazságra való beállítódás kifejlesztése nem könnyű feladat, hiszen a való életben a felnőtteknek sem eszménye az igazság. Pedig ezt az eszményi igazság-keresést és igazság-szolgálatot követelné meg a teljes *becsületesség*, a teljes *etikai komolyság* is. A tudomány *etikai értéke* és magasrendűsége is épen ebben, az igazság-keresésnek és igazság-követésnek hozzáférhetetlen becsületességében, korrektségében, komolyságában, az igazság »szentségében« van — és ha annyit tévedünk, nem: súlyosan bűnözünk, még tudományainkban is, e ponton is, ez a tény... csak *még inkább kötelességgé* teszi az értelem etikai követelményeinek nagyobb tiszteletbentartását, az ítéletnek és a gondolkodásnak nagyobb korrektségre nevelését«. (36—37. l.) »Bizonyára *egy síkon áll* az igazság eszménye, a jó, a szép eszményével — nem ide tartozó kérdés, hogy mindezek és egyéb magasrendű, de nem legvégső eszmények (pl. szociális, humánus, hazafias, munka-, stb. eszmény) között épen *centrális* jelentőségű —, és ha az igazság eszményével telítjük meg neveltjeink lelkét, úgy ítéljük: épen a *legjobban* nyitjuk meg számukra az utat az összes valódi, magasrendű eszmények felé... Ahhoz, hogy az igazság eszményét szolgálhassuk, a puszta egoizmus síkján még jobban, *még teljesebben* túl kell emelkedni tudni egy altruista, sőt *ember- és személyfeletti síkra*, mint a szép és a jó eszményének kívánva szolgálni. Mert hiszen nem az igaz, ami nekem, vagy akár a hozzám közel állóknak, vagy akár az összes embereknek szubjektíve... tetszenék, vagy ami nekem vagy nekik hasznos, nem az, ami az én és a hozzám közelállóknak, vagy akár az összes emberek érdekeinek megfelel; de az, ami lényeg szerint független az én vagy az enyéim, vagy akár az összes emberek (aktuális, sőt jövő) érdekeitől. Az igazság az az eszmény, amely minden eszményünk között — mi úgy ítéljük — a *legjobban* követeli meg az egyéni és a kis, vagy nagy emberi kollektivitási érdekkörökön való túlemelkedést a legobjektívabb,

legegyetemesebb magasrendű értékszférába» (41—42. l.). Érthető így, hogy »az értelmi tudatosulás befolyásolja érzelmi, etikai, jellemfejlődésünket (magasrendű érzelmiség és etikai emelkedettség nem is állhat elő megfelelő értelmi kiműveltség nélkül) és az értelmi kiműveltség... egész énünket áthatja és magasabbrendűvé emelheti«. (39. l.).

Forduljunk Széchenyihez. Már a Hitel-ben ezt mondja: »S azért igazat fogok mondani mindenkor és mindenütt, akár tessék, akár nem. Az igazi barátság szent kötelessége hizelkedéssel soha nem él.« — »Csak az »Igaz« valódi alapja a nemzetiségnek...«, halljuk ismét. Sőt még többet is hallunk: »Istenben a legfőbb tökéletesség: az örökkévaló legfőbb igazság«, vagy később is, a Stádiumban, az »isteni szó«: »az örök igazság magyarázata«. De általában is, milyen meglepő gyakran használja az »igaz« jelzőt érveléseiben! Valósággal úgy tetszik előttünk: az Igazságfogalomban voltaképpen Széchenyi egész »rejtett« gondolatrendszerének *legszilárdabb és legmélyebb* középponti alapját ismerhetjük fel. Összes tanításainak mélyén és egész férfias agitációjának mélyén erre az alapfogalomra találunk. Az igazság alapozza meg az adott szó szentségét; az igazságból, igaz szóból, igaz tettből fakad a bizalom (bizodalom), de a sokféle értelmű »hitel« maga is (ami annyi, mint »hinni és hihetni egymásnak«): a bizodalom »a házasok és szeretők között«, a barátok egymásba vetett hite, a kereskedői hitel, stb., de ez kapcsolja az uralkodót is alattvalóihoz, a birtokost a paraszthoz. És összekapcsolja Széchenyi az igazságot a keresztyén vallással, az istenhittel, a morális értékkel, a nemes férfiassággal. A boldogság is a lehető legigazságosabb elrendeződésből ered, »azaz a természet eldönthetetlen szent törvényei hű teljesítéséből.« A legfőbb igazság »a legnagyobb boldogsággal synonymon«, idézi Imre Sándor is. Csoda-e hát, ha ezt is mondja Széchenyi: »Itt van a legfőbb tökéletesség: az örökkévaló legfőbb igazság?«, és csoda-e, ha a neveléssel kapcsolatban is azt mondja a »szébb lelkű« asszonyokhoz: »Tanítsatok tehát ti már gyermekkorban mindenenek előtt igazságszeretetre s a csalfa, hazug Szó s Tett gyűlöletére...!«

4. Nem szaporítjuk a hivatkozásokat, de szabad legyen Széchenyi imént kidomborított állásfoglalásához újra azt a rövid kiegészítést tennünk hozzá, hogy Széchenyinek mind *rendkívüli* értelemszeretete, mind értelmi eszményként az *igazság* eszményéhez (és nem pl. a gyakorlati sikerre vezető célszerűséghez, nem a »képzelőerő«-höz és nem is a logikai helyességhez és í. t.¹ való ez a hozzátapadása, egyúttal ismét *magyar* jellegzetesség. Kísérleti személyiségvizsgálatainkban is igen feltűnő, hogy némely nem magyar fajta gyermekeiben az értelem mennyire *egészen más* szerepet játszik, még akkor is, ha történik hivatkozás az igazságra is. Egészen hibás, sőt ostobán korlátolt dolog volna az értelemszerető Szé-

¹ Az értelmi munka középpontian lényeges megértő (belátás) igazságértékének (a), a logikus gondolkodásban jelentkező eszközi értékének (b) és célszerűségi értékének (c) egymáshoz való viszonyára vonatkozóan l. a 4. lap jegyzetében említett tanulmányokat.

chenyiben egyszerűen a francia racionalizmustól ihletett »racionálista« gondolkodót, vagy az angol empirizmus józan és száraz utilitárizmusának utánzóját látunk. Az igazságnak egyén-, sőt személyfeletti objektív eszményéhez tapadó, férfias erejű, mély és nemes érzésű, a tökéletesség felé törekvő magasrendű léleknek egyéni és egyben annyira mélyen magyar beállítódása ez. Maga Széchenyi is jól érzi és világosan tudatosítja is e józan és világos bölcsességű, nemes beállítódásnak a magyar személyiséghez oly rendkívül illő jellegét: »Az ész mindig különösen respektáltatott és ma is respektáltatik Magyarországon«; a magyar »az ok népe«, olvassuk a Döblingi nagy szatirában is: a dolgok okait is tudni akarja; a magyar »okosságot« dicséri az orsovai medvééről szóló osztrák-gúnyoló satirikus részlet is. És Széchenyi minden tanításában, egész életén át, minden művének sajátos beállítódású hangjával is voltaképpen mindig úgy fordul a magyarokhoz, mint akikben értelmet kereső és igazság-érző, férfias komolyságú, nemes érzésű és törekvésű embereket értékel. (E ponton szellemi történelmünk nem egy nagy alakja nyilatkoztatja meg — koráramlatoktól függetlenül is — a magyarságnak ezt az ok- és értelemszeretetét: gondoljunk csak pl. *Magyari* Istvánra, vagy éppen így a vele szemben álló *Pázmányra*, gondoljunk *Apáczaira*, gondoljunk a Mária Teréziát dicsőítő »Tarimenes« szerzőjére, a magyar lojalitást a voltaire-i szellemmel megegyeztető *Bessenyeire* és i. t.)

Szakítsuk most meg a Széchenyi-tanítások neveléstani vonatkozásainak láncolatát. Jobban, mert teljesebben és mélyebbről fogjuk megérteni a már mondott és még röviden feltüntetendő egyéb neveléstani vonatkozásoknak sajátosan magyar színezetét, ha rövid, áttekinthető képben összefoglaljuk a »magyar személyiség«-re általában jellegzetes, legfontosabb lelki jegyeket, úgy amint azok főképpen a sajátmagunk kísérleti személyiségvizsgálatai alapján élénk bontakoztak.¹

III. a) A magyar személyiség vázlatos rajza.²

1. A sajátosan magyar személyiségjegyek között — vizsgálatainknak újra meg újra egyező eredményei szerint — a legközéppontibb jelentőséggel egy természetes, ösztönös *spontán lendület* bír, amely eredetileg semmi mást nem keres, mint a maga *gátolatlan* kitérülését, hirtelen kilobbanó megnyilatkozását, amelyekben az önérvényesítés még legkirobbanóbb formájában sem

¹ L. a szerző következő tanulmányait: *A magyar nevelői eszmény és a hazánkban élő emberfajta*. (Kereskedelmi Szakoktatás, 19 és Új Élet Felé, 6. sz.), — ebben még nem értékesítettem a kísérleti vizsgálatok tanulságait — de méginkább: *A »magyarság« mint lélektani kérdés* (Magy. Psych. Szle, 1940. és Új Élet Felé, 9. sz.), *Sajátosan magyar személyiségjegyek nevelői befolyásolása* (Nevelésügyi Szemle, 1940 máj.—jún. és sept.—okt. *A magyar alkalmazkodás problémája* (M. Psych. Szle, 1941. és Új Élet Felé, 10. sz.), *A magyar személyiség megismerésének módszerei*. (Prot. Szemle, 1940. és Új Élet Felé, 11. sz.); egyéb közlemények is.

² E fejezet szövegében a következő — részben csak megjelenés előtt álló — részletesebb tanulmányaimra támaszkodom: *A magyar lelkiség. A magyar személyiség főjegyei* (megj. Prot. Szemle, 1942. aug. és Új Élet Felé 12. sz.)

irányul eredetileg senki és semmi *ellen*, sőt mások felé természetes *jóindulattal*, sőt nagylelkűséggel fordul. Ebből a spontán (és generózus hajlamú) lendületből természetesen értjük meg a) a magyar *temperamentumnak* fő jellegzetességeit, de ez az alapjegy a maga részéről általában meghatározza b) bármely életkörrel és mindenségproblémával szemben elfoglalt magyar *beállítódásmódunkat*, és c) mély forrású tényezőként színezi a magyar *moralitásnak* és értékhez-tapadásnak sajátos jellegzetességeit is. Örök, állandó forrása ez a jegy minden szinte öserejűen természetes és értékesen primitív, férfias és mégis örök-gyermekien naiv magyar életerőnek és egészségnek és a sok tekintetben mindmáig csak »látensül« maradt és teljes kibontakozottsághoz el nem jutott rendkívüli magyar *fejlesztési lehetősége*nek.

Belőle természetesen értjük meg a szabad, gátolatlan, energikus, bátor kifelé fordulást, a bármi lendületes magyar aktivitásnak sajátosképen *nem tartós* jellegét is: ez az aktivitás addig tart, amíg az első lendületek hevesége kilobban, hogy utána egy természetes elernyedés, lanyhulás következék el, a *gyökerében kiirthatatlannak* látszó magyar »szalmalángos« természetnek enyhébb vagy súlyosabb formájú megnyilatkozásaként. Morális vonatkozásokban egyelőre elég a következőkre utalnunk: a nyíltság és őszinteség természetes alapjegyeire, amint pl. Széchenyi is hangsúlyozza, a jóindulatú másokhoz-fordulásra, a nagylelkű »gesztusok« készségére, az életigenlő, bízó (sőt hiszékeny), derűs, bátor és szabad megnyilatkozás hajlamra. Csak a fenti jegyekből egyúttal már — a magyar egyéniségnek *kívülre*, más emberek felé gyakorolt hatásaként — érthetővé válik egy általában *rokonszenves* színeződés, amely jellegzetesen magyar egyéniségeknek közelebbi megismerésekor rendszerint ki szokott váltódní az elfogulatlan közeledésű külföldiekben.

2. Azonban csak ez az egy alapjegy is már bizonyos *veszélyeknek* és *negatívumoknak* is forrása, mint azt Széchenyi is felismerte. »Fátum«-unk: jó is (és főleg jó), de rossz is, különösen, ha ez a könnyen kitérő, sőt kirobbanó lendület az életnek többé-kevésbé súlyos *akadályai*ba ütközik. Nemcsak annyi a baj, hogy az első aktív lendületet egy természetes ernyedés váltja fel, nagyobb baj ennél, hogy az akadályt sokszor egészen elviselhetetlenül kellemetlennek érzi a magyar — éppen azért, mert annyira szabadon és gátolatlanul kívánna érvényesülni és mert mintha úgy érezné (és bizonyos határokon belül valamelyes joggal is), hogy ezt az érvényesülést meg is érdemli, el is várhatja, hiszen dehogyan akar ő a maga értékes énjének e lendületes kitérülésével mások *ellen* törni, másoknak bajt okozni. Ezen az alapon könnyen fognak kifejlődni, egyéb alapjegyekből is meghatározottan, különféle nem hasznos, sőt a magyar tevékenység-eredményt igen károsan befolyásoló jelenségek, reakcióformák: nemcsak a gyors sértődés és heves haragkirobbanások (amelyek természetesen hamar szíjjel is foszlanak ebben az energiás kiélésmódban), de a meddő töprengés, fásult lomhaság, tompult közöny, a megrendült lélek túlzó bizalom-megtágadása, a dac és passzív rezisztencia jelen-

ségei, egy nagy benső vívódás az elfojtáskényszer és kirobbanni akarás között, amely harcnak kimenetele sokszor igen váratlan és kiszámíthatatlan, nem egyszer Bánkbánian tragikus fordulatú. Talán csak egy rendkívül egészséges öserőnek bizonyítéka, ha minden (és jó nagy részben mi magunk okozta) szenvedéseink és gyötretetéseink ellenére eddig a magyar soha nem tudta tartósan elveszíteni gyökeres optimizmusát, sorsa jobbra fordultában való bizodalmas hitét.

a) Természetes, hogy a mondott lelkületű magyar *önmagával* szemben erősen *pozitív* értékeléssel állítódik be. Természetesen önértékelő, magabizó, önértetes — amint Széchenyi is sokszor utal rá és *rokonszennvel* utal rá —, ezenül büszke, sőt gögös, dőlyfösködő, stb. De még hetvenkedéséhez is nem egyszer valamely rokonszenves morális színeződés járul, nemcsak a bátorságé, de némelykor egy különös felelősségérzése is, vagy ha reápirítanak, egy különös szégyenérzése és í. t. Az önsúlyát ennyire érző ember természetesen individualista, de gyökerében »úri«, akár »arisztokratikus« színezettel és (márcsak természetes lendületének alapszíneződése miatt is) morális vonatkozásokkal. Széchenyi is ilyennek érezte és mint ilyent értékelte. Olyan valaki lesz, aki tud elég lenni *önmagának*, mégha szívesen és örömmel fordul is mások felé, ha szereti is a társaságot. Valami különös színű — hol megnyerően rokonszenves, hol mások iránt tapintatlannak mutatkozó — módon hajlamos arra, hogy magát csak a saját spontán, pillanatnyi kedvétől és hangulatától vezettesse. A maga értékességének (jogos vagy nem jogos) tudatában *ön* maga megismerésére nem törekszik, és viszonylag igen keveset törődik a maga benső fejlesztésének, a legjobb önfejlesztésnek kérdéseivel: sokszor még csak problémává sem teszi maga előtt az önfejlesztés kérdését (mintha ő olyan érték volna, amelyiknek nincs is szüksége fejlődésre, vagy mintha úgy sem lehetne változtatni rajta: én már ilyen vagyok, ilyen is maradok. Széchenyi igen mélyről érezte e fogyatékoság súlyát, ezért nyer nála az önismeret feltárása oly különösen erős hangsúlyt. **Pedig sokszor érzi a maga hibáit** (és általában könnyen képes azok belátására), de nem szívesen néz beléjük, másoktól pedig épen nem szívesen hajlandó elfogadni a hibáira való reámutatást.

b) *Másokhoz* való beállítódásának két végső gyökerű meghatározó tényezője van: spontán lendületének természetes jóindulatúsága és, ezzel ellentétes irányban hatva, büszke, individuálisztikus önértékelése. Az *alapvetően jóindulatú másokhoz-fordulásból* (más alapjegyek belejátszásával) könnyű értelmeznünk a természetes megértéshajlamot, erős igazság- és méltányosságérzést, a kelet-európid típusú magyarra különösebben jellemző szelidséget és í. t. A magyar lovagiasság (amely egyébként Széchenyi helyes meglátása szerint bizonyos, általa talán túlzottan hangsúlyozott fogvatkozásokat is mutat), vagy a sokszor igen zajos és túlzottan lelkendező másokhoz-fordulás (pl. váratlan találkozáskor, vendéglátáskor, stb.) szintén erősen színeződik a magyar temperamentum lendületes

és úri nagylelkűségre hajlamos természetétől. A mondott alapjegy hatásaként értelmezhető elsősorban az a tény is, hogy a magyar »úri« büszkeség, hatalmaskodás és egyebek soha nem tették a magyart másokat tartósan *elnyomni* akaróvá, soha nem tették zsarnokká, mások megrontására törekvővé. Ez az alapvető kettősség, amely általában jellemzi másokhoz (és nemzeti közösségéhez is) való beállítódását, érvényesül az *engedelmeskedés* kérdésében mutatott magatartásában is: a magyar *tud* engedelmeskedni, de *szívesen* csak a *maga* által is értékelt célért és (legalább) értékesnek tartott személynek, tehát értéknek és értékért engedelmeskedik (Széchenyi ezt a magyar jellegzetességet is hangsúlyozza, pl. a Döblingi nagy szatirában is.): *ezért, ennek* azonban nagyon és szívesen tud engedelmeskedni, azzal a fegyelmezettséggel is, amelyet a magyar katona, csendőr, cserkész, stb. példája is bizonyít. A tekintélytisztelet és megalázkodás kérdésében is sajátos színezetű a magyar beállítódás. Bár megadja — sokszor túlságosan bőkezűen is — a külső tekintélynek is, ami őt megilleti, előtte igazi tekintély csak az, akít ő ismer el (a benne megnyilatkozni vélt komoly értékek miatt) maga felett tekintélynek. És ha a *megalázkodásnak két* formáját ismerjük fel: a gyávaságból eredő szolgai és csúszó-mászó meghunyászkodást és az egyén-, sőt személyfeletti magasrendű érték előtt való büszke fejhajtást, az elsőt ugyan ne próbálja senki is követelni a magyar gyermektől, mert, vagy hiába is próbálná, vagy — ha eredményt érhetne el — lélek- és nemzetgyilkolást végezne, úgy, amint a tekintély problémájában is durván téved az a nevelés, amelyik külső tekintély előtt való hódolásra, külsőleges formák legpontosabb betartására kényszeríti rá a magyar gyermeket. Am a magunk felett elismert nagyszerű érték előtt fejet hajtunk: ez nem csökkenti, de valósággal emeli büszkeségünket, amely értékre alapozott és az értékmegbecsüléstől származik, és büszkeségünk csak nő attól a tudattól, hogy az érték előtt még saját önértékelő büszke individualitásunkat is le tudtuk győzni. Büszkesége sokféle válogatóskodásra is készíti a magyart (így emberekben, barátokban, társaságban, a pályaválasztásban, stb.) Az is könnyen érthető, hogy rátarti, büszke, az úri kedvét tölteni és társadalmi elismerést is váró (bár alapjában jóindulatú) beállítódásban sokszor ingerlékeny, általában sértődékeny, türelmetlen, zsörtölődő, gyorsan haragvó is, — hogy aztán a bántást könnyen, túl könnyen is feledje, haragja gyorsan tovatűnjék. Szociális beállítódásában befolyásolja már említett keménysége, de lomhasága is, amelynek, — szó lesz még róla — a természetes elernyedésen kívül van, mint már Széchenyi is látta, valami mélyebb, sőt morális vonatkozása is. Mindezek miatt, de néha csak férfias komolysága vagy akár szemérmessége és szegyenérzése miatt is, sőt akár épen tapintata miatt is nem könnyen bírja rá magát arra, hogy — bármi jószívű is alapjában — másokba könnyen és azonnal beolvadjon, mégha azonnali megértésre és méltányosságra való készsége erre képessé teszi is; de alább még külön tárgyalandó alkalmazkodási gyöngéi sem kedveznek a könnyű másokba olvadásnak. Ezért *tartósan* ezen a téren sem mozgatható meg könnyen. Rendkívüli nótiszteletét e ponton említjük

meg. Ez igen komoly spontán, mély és őszinte érzés és érzület kifejezője, se nem teatralis póz, se nem szavakkal való szellemeskedő, tetszelgő, vagy csak komolytalan játszadozás, se nem érzélgés, se nem finomkodás, se nem realitástól szakadt légiesség vagy romantikusan ábrándos elvont ideálizálás. Ez a nőtisztelet is jól mutatja a másokhoz fordulással kapcsolatos mély morális értékeket: v. ö. Széchenyi. Hitelének ajánlását is.

Most már teljesebben érthetjük meg: miért nem tud a magyar lélek könnyen fölibe kerülni bizonyos (sokféle) akadályoknak, miért nem tud harmonikus lélekkel leszámolni velük? A benső töprengések és vergődések, a mástól szenvedett bántalmak és a méltánytalanságot könnyen feledő léleknek (legalábbis titkos) önvádlásai, az aktivitást béklyóba törő csüggedések, levertségek, a közönyössé tompulások, »autista« magába menekvések, a mély bizalmatlanságba rendülések, a lomha lemondás és a »minden mind-egy«-nek fatalista beletörődése, az örökös elégtelenedő zsörtölődés, az önelfojtás és a kirobanni vágyó indulat előre sokszor ki nem számítható eredményei: váratlan és objektíve legalább ekkor és itt nem indokolt kirobbanások vagy esetleg époly váratlan visszahúzódasok és meghunyászkodások, Bánkbáni tragédiák és fél-meg-ál-megoldások hosszú sora, a helyén nem való, »spostato« reakciók sokasága, a dac különféle megnyilatkozásai: szomorú és nagy változatosságú sorozata ez a nem helyes magyar reakciómódoknak.

Ha így, részben a maga hibái miatt, nem jut a magyarnak ki-elégítően osztályrészéül a külső gyakorlati siker, eredmény, érvényesülés, benső gyöttrődéséért valami kompenzációt keres, és talál is egy sajátos, számára nem tisztán külsőleges kárpótlást. Ez a kompenzáció a magyarságnak egyik legkülönösebb beállítódási sajátossága: a társadalmi megbecsülés, elismertetés vágya, akár csupán a cím és rang; a külső tekintély jeleinek keresése, a társadalmi, illetőleg társasági tekintetekhez való túlzott hozzátapadás, de legalább a társadalmi megszólástól, lebecsüléstől való igen erős félelem, szégyenkezés. Mintha ilyesformán okoskodnék a magyar: ha nem érek el megfelelő sikert és elégtételt a valóságos életben, legalább a többi ember részéről nyert elismertetés adjon valami elégtételt nekem: nyujtsa valami külső, objektív támasztékát a magam önértékkérésének. Ennek a beállítódásnak legnemesebb, nagy morális értékű terméke a becsület fogalmához tapadó különös magyar jelentőség, a becsület »szentségének« kialakulása. (V. ö.: Széchenyi: az adott szó szentsége.)

c) A nem-személyi tényezőkkel, az anyagi érdekekkel, a siker, a gyakorlati érvényesülés, sors, stb. problémájával szemben a magyar emberre általában egy a gyakorlati életsiker szempontjából objektíve helytelen alkalmazkodás a döntően jellegzetes, ami-

¹ A már említett *Sajátosan magyar személyiségjegyek nevelői befolyásolása* c. tanulmányom egyik jegyzetében már hivatkoztam R. Mosca budapesti egyet. olasz professzor egyik előadására, amelyben mint jószemű külföldi az egész magyar történeti életre a meg nem felelő, helyén nem való (»spostato«) reakciók sorozatát ítélte feltűnően jellegzetesnek.

nek — a már említett tényezőkön kívül — legjelentősebb forrása az *anyagi* javak szerzésére és a reális *életsiker* elérésére fordított viszonylagosan kevés erejű törekvés, illetőleg végsőbb fokon e mondott érvényesüléstényezőknek *viszonylagosan kevésre* értékelése. (Széchenyi is hangoztatja: a magyar szántóvető nem törekszik úgy életjavakra, mint a sváb vagy szász, és pedig »komoly férfiassága következtében«. És — a szintén magyar — Széchenyi nem is korholja meg érte.) A magyar ember viszonylag többre értékeli *önmagát* és a *maga* kedve, hangulata, akár szeszélye szerint való kellemes, vagy legalább neki megfelelőnek érzett életet, semmint az anyagi javakat és a reális érvényesülést.

A magyar élnetlenség (— ne feledjük: ennek is egyik végső forrása a nem óvatos, gátolatlan kiélést kereső lendület és a büszkén individualista és másokhoz épen nem fenntartás nélkül simuló, hozzájuk még csak tanácsért sem szívesen forduló bátor, nyílt és virtuskodó, de egyúttal naív bizalmú és hiszékeny alapjellel is —), ez a magyar élnetlenség egyébként nemcsak a már jellemzett társadalmi megbecsülésben keres kompenzációt, de bizonyos *elvi* és morális beállítódások szigorában is, vagy máskor egy sajátos, fantáziásan jóleső idealizálódo *ábrándozgatásban*. Természetesen színezi a *nem személyi* dolgokkal szemben való beállítódásunkat is egy általános derülátás, amelynek oktalan túlzásai már igen sok bajba sodortak, de amely hangulati szeszélyünk, érzékenységünk, könnyen sértődésünk, megbántottságunk, stb. hatására gyorsan csap át a szélsőséges pesszimizmusba és a mély bánatú, teljes csüggedésbe. Szerencsére ez a pesszimizmus általában csak átmeneti, miként a bánat is, habár ez egyre gyűl és gyűl és mélyül a magyarban életkorának előbbrehaladásával. Primitív önerőérzésében és önbizalmában a magyar mintegy eleve *vel is várja* a sorstól is, hogy — akármint forduljanak is a dolgok — az végül is őt szolgálja, úgy alakuljon, amint ő kívánja: ez a beállítódás sem túlságosan kedvez a komolyan kitartó aktivitáshoz szokásnak és edződésnek. — A magyar paraszt lustaságát és közönyét már *Széchenyi* megpróbálta mélyebb okokból is értelmezni: részben a magyar természet férfias komolyságából, részben a parasztságnak abból a tudatából, hogy nem érdemes dolgoznia, hiszen *nem maga* látja munkájának hasznát.

Bár a Széchenyi-féle magyarázat nem elegendő, több és mélyebre látó, mint a maig szokásos egyszerűen elítélő értelmezések, vagy az épen ilyen egyszerűen *csak* a nemérdemesség tényéből magyarázó vélemények.

A szabad fejlődést gyakran megkötő konzervatív maradiságra való hajlamosság is nemcsak a kényelmi beállítódás tényezőitől függ: függ a bevált értékhez való ragaszkodástól, az ismeretlen újtól való félelemtől, egy sajátos, lejjebb még említendő egyszerűségi, puritánsági hajlamtól is. Felesleges lesz elidőznünk annál a kérdésnél, hogy a szabad lendületű, önértékező, temperamentumos és büszke magyar — amint közönségesen ismert — függetlenség- és szabadságszerető. Hogy túrni nagyon tud, nemcsak a türelmességre való természetes képességétől, de könnyen feledő

hajlamosságaitól, sőt — minden ellenmondó látszat ellenére — nagy önlegyöző képességéből is ered.

Könnyen, sokszor bűnösen könnyen beletörődő a magyar az *objektív siker és valóságos érvényesülés* (a maga benső nagy értékeinek a siker és eredmény aprópénzére váltása) kérdéseiben, vagy legalább is ily irányú igényei nem tudnak nagyobb erővel hatni reá büszkeségénél, a másokhoz segítségül fordulás restellésénél, kényelménél, stb.), ám aránylag nehezen tud beletörődni, lemondani a következő területeken: bizonyos *morális, elvi, igazság-követelmények* (— ezekben igen nagy igényű is —), úri *kedvénék* lehetőleg akadálytalan, büszke és sokszor hiú szabad kitöltése, a neki épen tetsző virtuskodás, úri gesztusok, esetleg prédálás, vagy épen csak szórakozás. Ősi jegynek tetszik a természetesség, egyszerűség sőt puritánság. Ám ez a *puritánság*, — amely történelmünknek sok érdekes jelenségében, sok nagy magyar egyéniségben, és pl. még az ú. n. »magyar vallás«-nak, a kálvinista református vallásnak a szellemében is feltűnő módon érvényesül — igen jól megegyeztethető egy sajátos, büszke, úri *pompaszerezzettel* (amelyet *Ravasz László* találóan mond »representációs«-nak): ha a puritánság hajlama és tisztelete a benső és morális lényegszeretet jegye, e representációs pompaszerezetet a külső (főleg ünnepi) megnyilatkozás büszke és individualisztikus lendületét, gyakran az úrhatnamságot és a társadalmi tekinteteknek a magyarra gyakorolt hatását jelzi.

Hogy a magyar nem a mások elnyomásának és a tartós hatalmaskodásnak népe, erről már volt szó. Következő problémacsoportunk tárgykörére is utalva, sokkal inkább mondhatjuk egy büszke és sokféle *morális* színeződésű »dicsőségre vágyás« népének.

d) Az *értékkel*, eszményekkel, elvekkkel szemben való beállítódás elemző vizsgálata a magyarságnak talán legkomolyabb benső értékeit, a magyar személyiség »*autonóm súlyá*«-nak¹ és komolyságának legmélyebb forrásait fedi fel előttünk. A magyar ember alapvető és spontán (tehát a legmélyebb örökletes-alkati személyiségréteg végső szükségletcsíráiból² táplálkozó moralitása hozzákapszódik egyénisége *összes* megnyilatkozásaihoz: biztosítója temperamentuma rokonszenvedésének, a másokhoz való beállítódás alapvető jóakarátának, a különböző életproblémákkal szemben (anyagi érdek, reális életsiker, stb.) szemben való beállítódás rokonszenves vonásainak, az érzelmi élet komoly nemességének, az értelmi élet józan ítélő erejének, és következetességének; de ez az értékre, nemesre, magasrendűre tekintés érvényesíti a maga igényeit az engedelmesség, a tekintély, a megalázkodás problémáiban is és i. t. Legtermészetesebben eredeti vágyai szerint úgyszólván *csak* azt értékeli a magyar, ami valamiképp morálisan színeződik: földszeretete sem a durván materiális javak iránt való szeretet kifejezője. Még a vagonra is azért büszke, mert az mintegy

¹ L. a szerzőtől: *Bevezető a lélektanba* (1934.), *A személyiség végső biopszichés jegyei*, (Magy. Psych. Szle, (1934.) stb.

² L.: *A személyiség szerkezete és kísérleti vizsgálata* (Magy. Psych. Szle, 1937. és Uj Élet Felé 3. sz.) c. tanulmányomat.

az ő és családja »becsület«-ének biztosítója és eredményesen becsületes munka képviselője. A morális szempontok spontán módon hozzátapadnak a magyar személyiségnek a legkülönbözőbb tárgyú kérdéseinkre adott válaszaihoz (olyasformán, ha nem is ugyanolyan gyakorisággal, amint pl. a hangulati és »kedv« szempontok belejátszanak bármi irányú és tárgyú magyar akció- és reakció- vagy akárcsak elméleti probléma-megoldásba.) (V. ö. Széchenyi: »S pedig Magyar boldogan vagy csak megelégedetten is miként élhet *illy erkölcsi eledel nélkül*, ezt kérdem, részreahlás nélkül? A Magyar, kinek nagyobb része lélek?«)

Ha ilyen lelkiület oly spontán lendületű személynek sajátja, mint amilyen a magyar, természetesen érthetővé válik benne az eszményekért való nagy és gyors (de épen nem mindig tartós) *lelkesevésnek* és az állandó, mintegy morális alapszövetet jelentő *ideáelizmusnak* jellegzetessége. Ez az ideáelizmus azonban sajátosan színeződik a sokszor — és joggal — hangoztatni szokott magyar *realitás-érzékkel*, amelynek nem egyszer súlyos rovására érvényesül, ábrándos cél- és eszközkereséseket és jogosulatlan bizakodásokat is meghatározva.

A legtágabban értelmezett morális alapszükséglet határozza meg a magyarnak úgyszólván *egyetlen perszevésrációs* területét: az általános ideáeliztikus beállítódást, a személyfeletti, objektív igazságra való törekvés rendkívüli erejét, és az *elvekhez* való (sokszor túlzó, szinte formalisztikus és a reális életsiker tényezőit egyszerűen negligáló, nem egyszer egyenesen öngyilkos jellegű) hozzátapadásának állandóságát. Az elvekhez való ragaszkodás érteti meg az utóbbi századok egész magyar történelmében végig húzódó alkotmányjogi harcokat (a ragaszkodásnak gyakori *negatív* értékét is, a sok fél- és álmegoldás tényét, a helytelen reakciók egész sorozatát eredményezve), de ez érteti meg a magyar jogi gondolkodásnak sajátosságait is és a magyar bírói gyakorlatnak általában magasszintű nagyvonalúságát és méltányos igazságosságát. Idetartozó jelenség az elvek és eszmények megsértése esetén belülről bizsergetően érvényesülő restelkedés és különösen férfias szégyenérzés, vagy a lehető vétségnek már csak gondolatától is előre irtózó, visszahúzódo, sokszor feltűnően túlzó, nyíltan még bizonyos természetes dolgokról is beszélni restelő szemérmesség, amely szégyenlősen húzódo vissza pl. a más benső családi, stb. életének kíváncsi kutatógatásától, nem ritkán még a saját lelkiségbe való világos belenézéstől is. (E jelenségben a magunk részéről egy sajátos magyar »a-pszichológizmus«-nak is egyik legmélyebb forrását is látjuk.)¹

Jól megérthető, hogy ez a lelkiség *mások* felé alapvető egyenességgel és jóindulattal, sőt a nagylelkűség gesztusaival fordul; a magyar nem is intrikus, nem bosszúálló és — amint Széchenyi »nagy szatirája« még a császárral beszélgető Bach szájával is mondatja — általában nincsen a magyarok között áruló vagy spion. A magyart bátran nevezhetnők *a legmélyebbről fakadt humánitás*

¹ Részletezőbben foglalkozik e kérdéssel egy a magyar pszichológia állásáról német felkérésre írt tanulmányunk: *Ungarische Psychologie*.

népének: »nemes« liberálizmusa is (gondoljunk Eötvös Józsefre és í. t.) nem egyszer áldozatává is teszi a *nem az ő érdekét* szolgáló (sőt talán adott esetekben épen inkább ő ellene irányuló, de emberméltóságra, emberbaráti érzületre, stb. hivatkozó) liberálisztikus-szabadgondolkodó, szabadkőműves, stb. — áramlatoknak.

Eleve nyilvánvaló, hogy az annyira erősen morális, de erősen és természetesen bízó és hívó alapbeállítódású és az életben annyi szenvedést átvészelt magyarban, aki ezentúl annyira szereti *végig* gondolni is a dolgokat, bensőleg eleve is mély fogékonyság kellett hogy éljen a végső, isteni hátalom-, igazság- és jogrendhez való komolyhitű, bízó odaforduláshoz. Ezt a magyar vallásosságot azonban sajátosan színezi sokféle magyar jegy, így a konkrétság iránt való érzék is, a magyar önerőérzék és büszkeség is, és í. t. De ez a magyar büszkeség sem okvetlenül akadály a vallásos elmélyülésnek és átnemesedésnek. *Ellenkezőleg*: a sajátosan magyar büszkeség, amely épen morális és ideálistitikus vonatkozásoktól nyeri sajátosan magyar jellegét, csak erősödni érzi magát attól a tudattól, hogy a maga benső értékeit egy legvégső, leghatalmasabb értékforrástól nyerte, és az *ez előtt* való készséges megalázkodásába mintegy az értékes sajátmagán erőtvenni tudásnak új büszkesége is belé-belévegyül.

3. Az egész magyar lelki életre egy fokozott, finom benső *érzékenység* általános alapértéke jellemző. Ez az érzékenység sokszor lefékezett, sőt tudatosan titkolt és megtagadott, de erején ez mit sem változtat: sőt lényegi, benső finomságát épen fokozza. A lényeges az, hogy tompaság és közöny a magyarban *nem eredeti*, de föltétlenül csak másodlagos fejlődöttségű jegyek. A magyar *psichomotorizmust* természetűl fogva azonnali reakció és eleven aktivitás jellemzi. A magyar *hangulati* világra egyfelől a hangulati élet *szélsőségei* (lelkes és optimista felhangoltság és pesszimista csüggedés), valamint e szélsőségek rendkívül *gyors* és meglehetősen szeszélyes egymást váltása jellegzetes, másfelől a hangulati tényezőknek szinte *minden* állásfoglalásba és probléma-megoldásba való *belejártsága*, végül általában egy természetesen derűs, bízó, *optimista alapszínezet*. A magyar optimizmus általában legyőzhetetlennek látszik, minden átmeneti pesszimizmusnak és esetleg kétségbeesett levertségnek ellenére is. (V. ö. még magának *Széchenyinek* példáját is — leszámítva a hirtelen jött végső fordulatot.) — A magyar *érzelmi* világ általános uralkodó jegyei: egy rendkívüli férfias *komolyság* (az érzelem nem játék, nem póz, nem szeszély, nem érzélgés és finomkodás, stb.), de — amint a nőtisztelet és szerelem kérdésében már láttuk — komoly, igen komoly dolog a magyar ember számára; egy sajátos és minden mással szemben természetesen *jóindulatú nemesség*, egy határozott hajlam, sőt vágy a *pozitív* (kellemes, felemelő) érzelmi színezetre (ez korántsem jellemző *minden* népre, vagy akárcsak minden magyarországi nemzetiségre, így a szlovákságra), végül az érzelmi fűtöttségnek bizonyos, gyakran sajátosan hangos, lelkendező, de legalábbis nyomatékos *külső megjelenési formái*, vagy e lelkendezésnek és egyáltalában az érzelem külső, gyermekies megnyilatkozásra juttatásának

(gyakran restelkedő és, szemérmes) tudatos elfojtása; hogy aztán csak a belülről áradó nemes éthosz színezzé sajátossá a magyar megnyilatkozásokat, a magyar *stílust* is — amint ezt mélyen átérzi pl. *Zolnai Béla* is¹ — és avassa sajátosan meleg, morális és ideálistizikus színezetűvé egyebek között a legtöbb nagy magyar *szónoknak* (a Kölcsey-, Deák-, Eötvös-típusúaknak) bár a józan értelemhez forduló, rendkívül objektív és puritán érvelésű beszédeit. De talán még több érdekességet mutat a magyar *értelmesség*. Igen egyszerű, természetes, sallangtalan, józan a magyar értelmesség, tud rendkívüli módon, személytelenül, sőt könyörtelen-objektíven józan lenni. Józsága nemcsak a másokra vonatkozó, de — ami sokkal ritkább és nehezebb — a *saját* magára vonatkozó, általában inkább szerény (csak a játékos hetvenkedésekben öndicsőítő) ítéletekben is feltűnő módon jelentkezik, már az iskolás diákokban is. Az egyszerűsége való törekvés nem egy kényelmes és könnyű *szimplifikálásra* való hajlamot juttat kifejezésre: a *lényeg*et keresi mindenben, — a lényeg pedig általában egyszerű —, és a *külső* mögé is (amelyet pedig igen jól és — nem egy más néptől eltérően — igen *konkrét* módon tud megfigyelni), azonnal ezt a lényegét szereti odatapasztani. (L. *Arany* jellemző erejét.) Amint egyben látja az emberi személy minden külső és benső jegyét, a magyar szellem szeret mindenről *egységes*, egyszerűen *átlátszó*, *benső ellentmondásoktól mentes*, de *igaz* képet alkotni magának: világos tájékozódásra törekszik mindenben. És e törekvésében azután minden *nem sajátképen értelmi* érdek (szubjektív érzés, stb.) könyörtelenül háttérbe tud szorulni, úgy amint talán semmi más népnél. (Tud — de nem történik így mindig.) Az értelem »autonóm tisztasága«² rendkívül érdekes módon nyilatkozik élénk a magyar származású gondolkodó fők legkiválóbbjaiban. Sokoldalú körültekintés, a lehető ellenérvek gondos és lelkiismeretes felkeresése, a következtetésmentes hibátlan egyenesvonalúsága, tisztasága, a logikai láncolatok szoliditása és biztos következtetése, a nyilvánvalóan (evidensen) biztos végső kiindulási tételekre való támaszkodás, az exaktságra való törekvés, a levegős spekulációktól való tartózkodás, a problémával való egyenes leszámolás, valamint a túlságos részletezéseknek és a lényeg mellé való beszélésnek elkerülése, a gazdag ötletesség és találékonyság, de legeslegfőképpen az érvelés igazsága kapja meg bennük az embert. És mennyire magyar vonás, hogy a kiindulási alapok keresésében — amint már szó volt róla — rendszerint *megáll* a magyar gondolkodó azoknál a végső elveknél vagy egyéb biztos kiindulási alapoknál, amelyeket *mindenki* által, — a legtöbbször minden »komoly«, »nemes« érzésű és gondolkodású és »jószándékú« józan magyar ember által — eleve, föltétlenül elfogadandónak ítéli, az értelemi igazság-eszmény és a nemes és komoly ideálistizmus egy különös varázs-kapcsolatával: ám maguknak e végső kiindulási tételeinek egymás közötti viszonyait rendszerint már nem is kutatja tovább,

¹ L. *Zolnai Béla* érdekes tanulmányját a Szekfü Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* c. kötetben.

² V. ö. *Az értelem. Funkcionális és minőségi lényege, szerkezete, kísérleti vizsgálata.*

a pusztán elvont *teoretikus* érdekű rendszerezést *csak magáért a rendszerezésért* már nem ejti meg. Érvelésében ilyen igazságokból indul ki, tételeit ezekből vezeti le, hibátlan logikával, egyenes, világos és biztos gondolatvezetéssel, hogy azután valamely, nemes *gyakorlati* eredményre jusson el (vagy legalább ilyenre is jusson el). A magyar szellem számára még a *tudományos* vizsgálódás is a *gyakorlati életfeladatok nemes szellemű* megoldását kell hogy szolgálja, és ha ezt a feladatát elvégezni képes, mintha nem is volna érdemes tovább törődni vele. Nem az *abstrakcióhoz való érzék* fogyatékos a magyar értelmiségben: az elvontság iránt való érzéket matematikus tehetségeknek és nagy fizikusoknak stb. egész sora igazolja, csupán az üresnek és levegősnek érzett, *önkényesen* szabad spekulációs fogalmi játék nem kenyeré a magyarnak (sőt már csak a pusztá, »*l'art pour l'art*« teoretikus érdeklődés és »*l'art pour l'art*« rendszerépítés sem.) A mondott beállítódás — egyéb, főleg a körülményekben rejlő okok mellett — kétségtelenül nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar filozófiai szellem megfelelőképpen mindmáig még kibontakozni nem tudott, különösen abban a magyar életben, amely a sajátosan magyar gondolatot a nem magyarral szemben olyan sokszor részesítette és részesíti mostoha fogadtatásban; amint Apáczai Csere János példája mutatja, még a nevelés terén is.

Bizonyosnak tetszik azonban, hogy némely eredeti hajlandóság is, talán a túlságos szelidség és a heves temperamentumú kitörésvágy közötti egyenetlenség (a keleteuropid és a turanid ősfaj kétfélesége) *természetes úton* is ki kellett hogy bontakoztassa az akarati élet bizonytalanságát és egyenetlenségeit, amelyek felett nem vált úrrá sem az önfegyelmnek egy megacélozódott szervező hatalma, sem a leghasznosabb alkalmazkodásnak beállítódásmódja. Lényeges e ponton az, hogy ha már baj van sokszor az elhatározás, választás, döntés terén, még feltűnőbb a fogyasztás és elhatározások, döntések, tényleges és kitartó *végrehajtása* terén.

A KORAKÖZÉPKOR MŰVELŐDÉSI ESZMÉNYÉNEK KIALAKULÁSA.¹

Művelődési eszményen azt a cél gondolatot értjük, melyet az egyén vagy közösség élete, fejlődése folyamán meg akar valósítani. Ezt a cél gondolatot, vagyis a művelődési eszményt a történeti életben az egyének és a közösségek különböző formákban alakítják ki s így egymástól különböző művelődési eszmények keletkeznek. Am ezek a különféle művelődési eszmények mind megegyeznek abban, hogy valamennyien a valóság határain túl lévő abszolút művelődési eszményből merítenek s annak több-kevesebb elemét foglalják magukban. De megegyeznek még abban is, hogy mind értékrendszeren, történetbölcséleti megfontolásokon alapul-

¹ Székfoglaló előadás a Magyar Paedagógiai Társaság 1942 márc. 21-én tartott ülésén.